

ОСОБЛИВОСТІ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ В СФЕРІ ТУРИЗМУ

У статті розглянуто напрямки статистичного оцінювання сфери туризму. Здійснено систематизацію об'єктів та одиниць спостереження в цій сфері діяльності. Висвітлено особливості застосування в дослідженні окремих форм, видів та способів спостереження. Доведено значимість несучільного, і, перш за все, вибіркового спостереження в туризмі.

The directions of research of parameters of one of the tables of national accounts – the table “inputs-ceiling” are considered in this article. The role of this table for the characteristic of processes of mutual relations between kinds of economic activities is covered. Structural shifts and the tendencies concerning extracting, processing and other kinds of activity that give services are analysed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Бурхливий розвиток туризму сьогодні обумовлений багатьма чинниками економічного, соціального, чисто фізіологічного порядку. Людина, з одного боку, має можливість подорожувати, а з іншого, мусить активно відпочивати задля відновлення сил, підтримки здоров'я та емоційного стану.

Покращення економічного становища кожної родини безумовно сприяє зростанню попиту в туризмі. Але цей процес взаємопов'язаний – збільшення туристичних потоків в регіон, а таким чином, і матеріальних ресурсів, стимулює його економіку і підтримує мешканців.

Усі процеси, пов'язані з рухом матеріальних, людських ресурсів, мають бути проаналізовані. В основу практично всіх досліджень як внутрішнього, так і міжнародного туризму полягають статистичні дані.

На сьогодні статистика туризму охоплює величезне коло питань. Статистичні дослідження проводять для того, щоб виявити, як туризм впливає на економіку країни, на платіжний баланс, а також для виявлення основних напрямків та тенденцій розвитку туризму для планування його матеріально-технічної бази, проведення маркетингових досліджень та просування продукту до потенційних споживачів. Тому питання статистичного обліку є одними з центральних у вивченні сфери туризму.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У Законі України «Про туризм» висвітлено основні цілі наукових досліджень у відповідній сфері діяльності. Підкреслено необхідність розробки «методик класифікацій та оцінки туристичних ресурсів», необхідність розвитку «статистичного обліку та звітності в галузі туризму», аналізу тенденцій та перспектив його розвитку [1].

Відповідно до Закону України «Про туризм» та з врахуванням рекомендацій зі статистики туризму Всесвітньої туристичної організації в Україні розроблено Методику розрахунку обсягів туристичної діяльності [2]. Методика визначає систему показників, єдиних за змістом та порівняних на всіх рівнях державного управління в Україні та на міжнародному рівні, що характеризують обсяги туристичної діяльності та вплив туризму на економіку регіону. У Методиці визначені поняття «відвідувач», «турист», «одноденний відвідувач»; розглянуто алгоритм їх розрахунку.

Питання, пов'язані з проблемами кількісного оцінювання сфери туризму, є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних учених [3-7]. Перша спроба на пострадянському просторі узагальнити напрямки статистичного дослідження в туризмі належить російським вченим під керівництвом Г.Д.Кулагіной [4]. У роботі поняття, категорії

туризму розглядаються з позиції їхнього кількісного оцінювання та аналізу. Суттєвим внеском вчених є визначення сукупності факторів туристичної діяльності, які класифіковано за різними напрямками.

Системний підхід до проблем аналізу туристичної діяльності продемонстровано О.О.Соболевою [6]. Автором проаналізовано досвід Всесвітньої туристичної організації в галузі статистики туризму; досліджено широке коло питань, пов'язаних зі статистичним спостереженням в туризмі; визначено місце та роль статистичного спостереження в процесі організації та керування туристичною діяльністю в Росії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з цим, у публікаціях останніх років недостатньо аналізуються питання наукового обґрунтування, організації та проведення статистичних спостережень в Україні. На всіх стадіях статистичного дослідження сфери туризму (збір інформації, її зведення та групування, аналіз згрупованих даних) виникають проблеми, пов'язані з особливостями даного об'єкту дослідження. Туризм – явище, безпосереднє пов'язане з економікою країни. У цьому сенсі для аналізу руху фінансових, матеріальних ресурсів туристичних підприємств у більшості випадків достатньо використовувати таку форму спостереження як звітність. У той же час, туризм – соціальне явище. Він залежить від настрою людини, її інтересів, захоплень. Тому широке коло спостережень в туризмі пов'язане із спеціально організованими обстеженнями. У роботі здійснено спробу висвітлити, які форми, види, способи спостереження можна використовувати для різних напрямків дослідження і які можливості дає діюча в Україні Програма вибіркового опитування туристів [8].

Постановка завдання. Метою даного дослідження є систематизація питань, пов'язаних з першим етапом статистичного дослідження в туризмі – статистичним спостереженням. Для досягнення мети в статті ставляться такі завдання: 1) виділити основні напрямки наукових досліджень у туризмі; 2) висвітлити завдання статистики туризму; 3) згрупувати можливі об'єкти та одиниці спостереження; 4) виділити основні форми статистичної звітності в туризмі; 5) висвітлити можливі напрямки аналізу даних, отриманих у результаті проведення вибіркового обстеження туристів і одноденних відвідувачів, яке організує Державний комітет статистики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм – сфера діяльності, яка має суттєві вигоди для економіки регіону. Критерії економічних вигод країни (регіону) від розвитку туристичної діяльності такі:

- особисті доходи (заробітна плата працівників туристичної та суміжних галузей, доходи власників);
- зайнятість (робочі місця в галузі туризму та суміжних галузях);
- комерційні доходи (валові надходження, що створюються завдяки витратам туристів, чистий прибуток підприємств туристичної та суміжних галузей);
- державні доходи (податки, збори, доходи державних підприємств);
- частка туризму у формуванні валового внутрішнього продукту;
- надходження іноземної валюти.

Туризм безпосередньо або опосередковано, через туристське споживання, здійснює стимулюючий вплив на розвиток таких видів економічної діяльності, як транспорт, готелі та ресторани, роздрібна торгівля, харчова промисловість, будівництво, зв'язок, страхування, фінансове посередництво, діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту тощо; стимулює поживлення місцевої економіки та створення додаткових постійних та сезонних робочих місць.

Статистика туризму має давати кількісну оцінку всім явищам та процесам у даній сфері. Тому на неї покладено такі завдання:

- організація та проведення статистичного спостереження в туризмі;
- удосконалення системи показників у цій сфері;
- аналіз динаміки та структури туристських потоків;

- аналіз забезпеченості туризму матеріальними, фінансовими, трудовими ресурсами;
- аналіз розвитку туристської інфраструктури: засобів з розміщення туристів, харчування, транспортних засобів та ін.;
- аналіз фінансового стану підприємств туризму;
- аналіз доходів і витрат міжнародного туризму;
- аналіз внеску туризму в економіку країни.

Основними напрямками статистичних досліджень туризму є:

1. Іноземний (в'їзний) туризм. При вивченні іноземного туризму за допомогою статистичних методів дослідження має підраховуватися кількість іноземних туристів, здійснюватися їх розподіл за країною походження, тривалістю перебування, обсягом витрат цих туристів. Особлива увага має приділятися методам вивчення економічного впливу іноземного туризму.
2. Зарубіжний (виїзний) туризм. Завданнями статистичного дослідження виїзного туризму є, перш за все, обчислення кількості зарубіжних туристів, їх розподіл за країнами, до яких зарубіжні туристи виїжджають, вивчення їх структури за тривалістю перебування, за обсягом витрат цих туристів.
3. Внутрішній туризм. У результаті статистичного вивчення внутрішнього туризму має бути підраховано кількість внутрішніх туристів, обсяг витрат цих туристів, і, головне, економічний вплив внутрішнього туризму.
4. Туристична індустрія. Завданнями статистичного дослідження індустрії туризму є визначення кількості пов'язаних з туризмом закладів (готелів, санаторіїв, туристичних підприємств тощо), місткості їх, категорійності, завантаженості. Важливим є питання оцінювання економічного внеску цих закладів у економіку регіону.

Будь-яке статистичне дослідження проводять у три етапи. Першим етапом є збирання інформації, яке здійснюється методом статистичного спостереження. На другому етапі проводять статистичне зведення матеріалів спостереження. Далі, на третьому етапі, результати зведення мають бути проаналізовані.

Важливим елементом першого етапу є визначення об'єкту спостереження. В сфері туризму об'єктом статистичного спостереження можуть бути:

- міжнародні відвідувачі,
- внутрішні відвідувачі,
- цілі та тривалість перебування або поїздки,
- перевезення відвідувачів, включаючи екскурсії,
- пропозиції в сфері туризму,
- надання послуг відвідувачам,
- доходи, які отримують від діяльності, пов'язаної з туризмом,
- обсяги наданих послуг за видами економічної діяльності,
- зайнятість у сфері туризму,
- інвестиції в сферу туризму,
- наукові дослідження в сфері туризму.

Об'єкт спостереження як сукупність складається з окремих елементів – одиниць спостереження. Вибір одиниць спостереження залежить від цілей дослідження. Наприклад, одиницями спостереження при дослідженні пропозицій в сфері туризму можуть бути:

- підприємства, які виробляють продукцію для сфери туризму,
- будівельні організації, які здійснюють будівництво об'єктів туризму,
- підприємства оптової та роздрібною торгівлі,
- засоби розміщення туристів,
- засоби транспорту за видами,
- туристичні агентства, туроператори,

- організації фінансового посередництва,
- органи державного управління,
- підприємства з організації відпочинку, розваг і культури,
- навчальні заклади,
- інші підприємства й організації, що надають послуги в сфері туризму,
- домашні господарства.

Важливим кроком проведення статистичного спостереження є визначення організаційної форми його здійснення. Основними організаційними формами статистичного спостереження, які використовуються в статистиці туризму, є звітність і спеціально організовані спостереження.

Розробкою форм державної статистичної звітності в туризмі займається Держкомстат України. Методи збору й обробки, методологія обчислення статистичних показників, що затверджені Держкомстатом, є офіційними статистичними стандартами країни. Ці стандарти забезпечують використання даних державної статистики для прийняття управлінських рішень зацікавленими користувачами, порівнянність показників вітчизняної та міжнародної статистики.

У таблиці 1 подано назву органу, що здійснює статистичне спостереження, та номер й найменування форми статистичної звітності в туризмі.

Таблиця 1

Державна статистична звітність у туристичній діяльності

Назва органу, що здійснює статистичне спостереження	Номер та найменування статистичної форми
Адміністрація Державної Прикордонної служби України	№ 3-ПВУ “Зведений звіт про іноземців, які в’їхали до України”
Адміністрація Державної Прикордонної служби України	№ 2-ПВУ “Зведений звіт про виїзд громадян України за кордон”
Адміністрація Державної Прикордонної служби України	№ 1-ПВУ “Зведений звіт про пропуск осіб та транспортних засобів через державний кордон України”
Державна туристична адміністрація України	№ 1-ТУР “Звіт про діяльність туристичної організації”
Державний комітет статистики України	№ 1-готель “Звіт про роботу готелю”
Державний комітет статистики України	№ 1-ОТ “Звіт дитячого оздоровчого закладу (табору)”
Державний комітет статистики України	№ 8-НК “Звіт про роботу музею”
Державний комітет статистики України	№ 1 послуги “Звіт про обсяги реалізованих послуг”
Державний комітет статистики України	№ 1-курорт “Звіт санаторно-курортного (оздоровчого) закладу”

Інформація, що міститься в таблиці, свідчить про таке: збір даних щодо туристичних потоків здійснюється різними органами. Єдиної служби, яка б проводила спостереження, а далі здійснювала загальне дослідження інтенсивності динаміки, структури туристопотоків, структурних зрушень за окремими напрямками, немає.

На кордоні збором даних опікується Адміністрація Державної прикордонної служби України. Форми статистичної звітності № 3-ПВУ “Зведений звіт про іноземців, які в’їхали до України” та № 2-ПВУ “Зведений звіт про виїзд громадян України за кордон” стосуються іноземного (в’їзного) та зарубіжного (виїзного) туризму.

Інформація, що міститься у даних формах, висвітлює:

- кількість іноземних туристів (являє собою суму кількості іноземних громадян, які в'їжджали в Україну з метою здійснення службової поїздки, з метою організованого туризму та з метою здійснення приватної поїздки),
- кількість іноземних одноденних відвідувачів,
- кількість іноземних відвідувачів (являє собою суму кількості іноземних туристів та іноземних одноденних відвідувачів),
- кількість зарубіжних туристів (являє собою суму кількості громадян України, які в'їжджали за кордон у службову поїздку, з метою організованого туризму та з приватною метою),
- кількість зарубіжних одноденних відвідувачів (являє собою кількість громадян України, які в'їжджали за кордон у якості обслуговуючого персоналу),
- кількість зарубіжних відвідувачів (являє собою суму кількості зарубіжних туристів та зарубіжних відвідувачів).

Розрахунок кількості внутрішніх туристів здійснюється за даними звітів підприємств туризму, а саме за даними форм № 1-ТУР, № 1-готель, № 1-курорт, № 1-ОТ, № 8-НК.

Кількість внутрішніх туристів складають громадяни України, які здійснюють поїздки Україною за межі їх звичайного середовища терміном, що не перевищують 12 місяців, і які здійснюють щонайменше одну ночівлю у відвідуваному місці. Загальна кількість внутрішніх туристів розраховується як сума:

- кількості громадян України, яких обслуговано в готелях та інших об'єктах для короткотермінового проживання,
- кількості громад України, які обслуговані санаторно-курортними закладами,
- кількості громадян України, які розміщені в приватних засобах розміщення,
- кількості дітей, які відпочивали влітку.

Крім того, форми звітності дають інформацію щодо кількості ночівель (туро-днів, ліжко-днів, людино-днів). Під ночівлею розуміють одну добу, яку провів один турист у місці призначення.

Крім статистики туристичних потоків, дані форми містять інформацію, що стосується натуральних та вартісних характеристик господарської діяльності готелів, дитячих таборів, санаторно-курортних закладів, музеїв.

Проте повною мірою потреби в статистичній інформації форми статистичної звітності не задовольняють. З метою отримання більш широких, різноманітних даних здійснюються спеціально організовані спостереження.

Спеціально організовані спостереження стосуються сфери життя та діяльності, що не охоплюються звітністю (перепис, опитування, спеціальне обстеження) та проводяться найчастіше у вигляді несучільного спостереження.

Несучільне спостереження, у свою чергу, поділяється на такі підвиди: вибіркоче, основного масиву, монографічне, анкетне, моніторинг.

Вибірковий метод, коли реєструється лише деяка частина одиниць сукупності, відібрана у випадковому порядку, використовується в туризмі при вивченні витрат домогосподарств на оплату туристських, екскурсійних, санаторно-оздоровчих послуг, послуг готелів, а також при аналізі наявних доходів домогосподарств.

Обстеження основного масиву, тобто обстеження переважної частини одиниць сукупності, що відіграють визначальну роль у характеристиці об'єкта спостереження, разом із вибіркочим, використовується при вивченні витрат домогосподарств, а також туристських фірм, які мають статус малих підприємств.

Монографічне обстеження, яке передбачає ретельне обстеження окремих типових одиниць сукупності з метою їх досконалого вивчення, може бути проведене в турфірмах, які мають власні засоби розміщення, спортивні споруди, спеціальний туристський транспорт.

Спеціально організованим систематичним спостереженням за станом явищ чи процесів, що вивчаються, є моніторинг. У туризмі прикладом такого виду несучільного спостереження є моніторинг туристопотоку в певний регіон.

Широко використовується в туризмі анкетне спостереження. Так, анкети заповнюють внутрішні, виїзні та в'їзні відвідувачі для визначення обсягу туристичних витрат в Україні та за кордоном.

2005 року в Україні було розроблено Програму та з інтервалом у два роки проводилося статистичне спостереження відвідувачів у вигляді вибіркового опитування [8].

Було сформульовано мету спостереження, названі його об'єкт, одиниця спостереження, місце проведення та вирішені інші питання організаційного характеру.

Метою даного спостереження стало визначення обсягу туристичних витрат в Україні та за кордоном, а також визначення внеску туризму в загальну величину валового внутрішнього продукту України.

Об'єктами соціально-економічного обстеження стали туристичні потоки, які становлять сукупність відвідувачів певної категорії, а також окремі відвідувачі. Одиницею даного спостереження є відвідувач.

Щодо місця проведення опитування. Опитування внутрішніх туристів проводилося в санаторно-курортних, оздоровчих закладах та готелях; в'їзних та виїзних туристів - на пунктах пропуску через державний кордон України.

Залежно від виду туризму опитуванню підлягали такі особи:

- особи (громадяни України), які залишають санаторно-курортні та оздоровчі заклади, а також готелі (внутрішній туризм);
- особи (іноземці), які завершили свою подорож та виїжджають з України (в'їзний туризм);
- особи (громадяни України), які повертаються в Україну із-за кордону (виїзний туризм).

Опитуванню підлягали особи, що завершують подорож та можуть визначити обсяг своїх витрат, пов'язаних з поїздкою.

Щодо періоду проведення інтерв'ю. Роботи розпочиналися з моменту отримання інструментарію і проводилися протягом одного місяця. Відповідно до головної мети обстеження було сформовано інструментарій опитування до якого відносяться, перш за все, Анкета для Іноземного туризму (в'їзного туризму); Анкета для Внутрішнього туризму; Анкета для Зарубіжного туризму (виїзного туризму).

Принцип формування вибіркової сукупності. Для обстеження туристів та одноденних відвідувачів було сформовано загальнодержавну імовірнісну вибірку респондентів загальним обсягом 9934 осіб. Генеральну сукупність склали особи (туристи та одноденні відвідувачі резиденти та нерезиденти України), які споживали основні, додаткові та супутні туристичні послуги за основними видами туризму.

Для забезпечення репрезентативності результатів обстеження генеральна сукупність стратифікувалася за основними видами туризму: в'їзний, виїзний, внутрішній. Розподіл вибірки за стратами здійснювався в цілому пропорційно чисельності туристів. Враховуючи існуючі проблеми з визначенням точної кількості внутрішніх туристів, розмір третьої страти було прийнято приблизно рівним розміру перших двох страт. У межах першої та другої страт (в'їзний, виїзний туризм) обстежувалися всі міжнародні пасажирські пункти пропуску через державний кордон України. По пунктах пропуску обсяг вибірки розподілявся пропорційно чисельності осіб, що перетинали кордон. У межах кожного пункту пропуску реалізувалася одноступенева процедура випадкового відбору респондентів.

При спостереженні внутрішніх туристів обсяг вибірки розподілявся за регіонами з врахуванням даних щодо чисельності в них туристів. По кожному регіону реалізувалася процедура трьохступеневого відбору. При цьому на першому етапі з імовірністю пропорційною оцінці чисельності туристів відбиралися населені пункти, в яких проводилося опитування. На другому етапі у відібраних населених пунктах з імовірністю пропорційною чисельності туристів відбиралися заклади (готелі, будинки відпочинку, оздоровчі заклади тощо). На третьому етапі по відібраних закладах реалізувалася процедура випадкового відбору респондентів.

Питання анкети стосувалися соціально-демографічної характеристики відвідувача, відомостей щодо перебування відвідувача в країні відвідання, організації подорожі та характеристики витрат перед від'їздом з країни місця проживання респондента та витрат в місці відвідання.

Відповіді на питання щодо соціально-демографічної характеристики відвідувачів дали величезний матеріал для вивчення статевовікової структури різних категорій туристів, розподілу відвідувачів за країнами постійного проживання, за видами транспорту та іншими ознаками.

Другий розділ Анкети містив питання, відповіді на які дозволили розподілити відвідувачів на основні дві категорії – туристи та одноденні відвідувачі, а також здійснити їх розподіл за головною метою візиту (службова поїздка, організований туризм, приватна подорож); за кількістю відвідувань України протягом останніх 12 місяців; за містом (регіоном), де турист мав ночівлі; за кількістю цих ночівель та місцем розміщення; за загальною кількістю ночівель.

Основним розділом Анкети для визначення витрат відвідувачів перед від'їздом з країни місця проживання респондента став третій розділ. Відповіді відвідувачів на питання цього розділу дозволили розподілити респондентів за наявністю чи відсутністю туристичної путівки; за ціною, сплаченою за туристичну путівку в країні місця проживання відвідувача; за багатьма альтернативними ознаками, відповіді на які дали можливість з'ясувати, які витрати включено, а які не включено в вартість путівки, які витрати, не пов'язані з послугами туристичної фірми, здійснювалися в країні проживання, за сумою цих витрат.

Четвертий розділ Анкети присвячений витратам відвідувачів в Україні (для іноземних відвідувачів) чи в іншому регіоні перебування. Після обробки Анкети для іноземних відвідувачів респондентів було розподілено на групи за сумою транспортних витрат в Україні; за сумою витрат на розміщення в Україні; за сумою витрат на інші послуги (оренда автомобіля, їжа та напої, гід-екскурсовод, оздоровчі послуги тощо); за сумою обміну валюти (готівкою) на гривні в банках чи пунктах обміну; за сумою окремих платежів кредитною картою в Україні; за сумою наявних гривень при виїзді за межі України.

Таким чином, у результаті анкетного обстеження отримано матеріал для дослідження багатьох явищ та процесів у туризмі, який на основі існуючих форм звітності отримати не можливо. Це стосується не тільки даних, які дозволяють розрахувати витрати відвідувачів, але й інформації, що уможливує аналіз статевої, вікової структури туристів, дає можливість розподілити відвідувачів за метою відвідання регіону, за видами транспорту, яким респонденти користувалися для приїзду в країну та всередині її, за видами послуг, які відвідувачі замовляли та за багатьма іншими ознаками.

За даними розподілів відвідувачів має бути здійснено третій етап статистичного дослідження – аналіз даних.

Отримані різноманітні групування іноземних відвідувачів, крім аналізу структури за окремими ознаками, дають можливість розраховувати і проаналізувати такі узагальнюючі, середні показники, як:

- середня кількість ночівель туриста в Україні,
- середня кількість ночівель туриста у місцях розміщення,
- середні витрати відвідувача на пальне для особистого або орендованого автомобіля під час подорожі,
- середня ціна путівки до України,
- середні витрати відвідувача на оплату проїзду в межах України,
- середні витрати на розміщення
- середні витрати відвідувача на послуги гід-екскурсовода, на оренду автомобіля, на страхові послуги,
- середні транспортні витрати відвідувача,
- середні витрати відвідувача на їжу та напої,
- середні витрати відвідувача на оздоровчі послуги,

- середня вартість національних валютних одиниць, яку відвідувач обмінює (готівкою) на гривні, у тому числі за видами валют,
- середня на 1 відвідувача сума платежів, яку він здійснює з використанням кредитної картки у тому числі за видами валют,
- середня на 1 відвідувача сума гривень при виїзді за межі України.

Аналогічні розрахунки середніх, типових показників можна здійснити за даними розподілів сукупностей внутрішніх та зарубіжних відвідувачів.

Висновки і перспективи подальших розробок. У даній роботі сферу туризму було розглянуто як об'єкт статистичного вивчення.

Особливу увагу було приділено систематизації питань, пов'язаних з першим етапом статистичного дослідження в туризмі – статистичним спостереженням.

Було систематизовано завдання, які вирішуються статистикою в туризмі. Виділено напрямки досліджень, основні з яких стосуються статистичного вивчення іноземного (в'їзного) туризму, зарубіжного (виїзного), внутрішнього туризму та проблем кількісного оцінювання індустрії туризму. Для цих напрямків визначено можливі об'єкти та одиниці спостереження та підкреслено, які форми, види та способи спостереження можуть бути використані при тих чи інших дослідженнях.

У роботі наведено основні форми статистичної звітності в туризмі та описана інформація, яку можна з них отримати. Наголошено, що основною формою спостереження за явищами та процесами у туризмі є спеціально організовані обстеження. Розкрито широкі можливості досліджень за даними вибіркового обстеження відвідувачів, яке очолює Державний комітет статистики України.

Подальші розробки в напрямку статистичного вивчення сфери туризму мають бути присвячені другому етапу досліджень – зведенню та групуванню та одній з основних форм групувань – класифікаціям в туризмі.

Література

1. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=324%2F95-%E2%F0>
2. Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності. Наказ Державної туристичної адміністрації та Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1128-03>
3. Герасименко В.Г. Основы туристского бизнеса: Учебное пособие. - Одесса: Черноморье, 1997. 220 с.
4. Кулагина Г.Д., Попелева С.В., Сенин В.С. Статистика туризма: Учебное пособие. – Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики. – М.: 1996. – 34 с.
5. Окландер М.А. Статистичний моніторинг внеску туризму в економіку території // Статистика України. – 2002. - № 4. – С. 49-52.
6. Соболева Е.А. Статистика туризма: статистическое наблюдение: Учеб. Пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 160 с.
7. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма: Учебное пособие, 2-е изд. – М.: Издательство РДЛ, 2004. 376 с.
8. Наказ Державного комітету статистики України № 155 від 21.06.2005 «Про вибіркове опитування відвідувачів (туристів та одноденних відвідувачів) щодо визначення обсягу туристичних витрат в Україні та за кордоном» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - <http://ua-info.biz/legal/basevt/ua-smtttt.htm>